

12. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1902 год / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. типолитогр., 1901. – 90 с.
13. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1903 год / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. типолитогр., 1902. – 102 с.
14. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1904 год / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. типолитогр., 1903. – VIII, 32, 255, [1], 119, [1], 19 с., [1] л. ил., [1] л. табл.
15. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1905 год / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. типолитогр., 1904. – VII, 34, 263, 25, [1], 26–152, [1], 8, 12 с., [1] л. план.
16. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1908 год / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. тип., 1908. – IX, 28, 359, 25, [1], 26–137, 26 с., [8] л. рекл. объявл.
17. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1909 год : изд. официальное / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. тип., 1909. – VIII, 28, 425, 168 с.
18. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1910 год : официальное изд. / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. тип., [1910]. – VIII, 27, 445, 168 с.
19. **Памятная** книжка Витебской губернии на 1912 год : изд. официальное / изд. Витеб. губерн. стат. ком. – Витебск : Губерн. тип., 1912. – [2], IX, [1], 153, [1], 153, [1], 332 с., [1] л. ил., [2] л. рекл. объявл.
20. **Список** населенных мест Витебской губернии / под ред. А. П. Сапунова. – Витебск : Губерн. типолитогр., 1905. – 450 с.
21. **Цехановецкий, В. П.** Хроника одного поместья. Бочейково / В. П. Цехановецкий. – Витебск : Губерн. типолитогр., 1905. – 43 с.

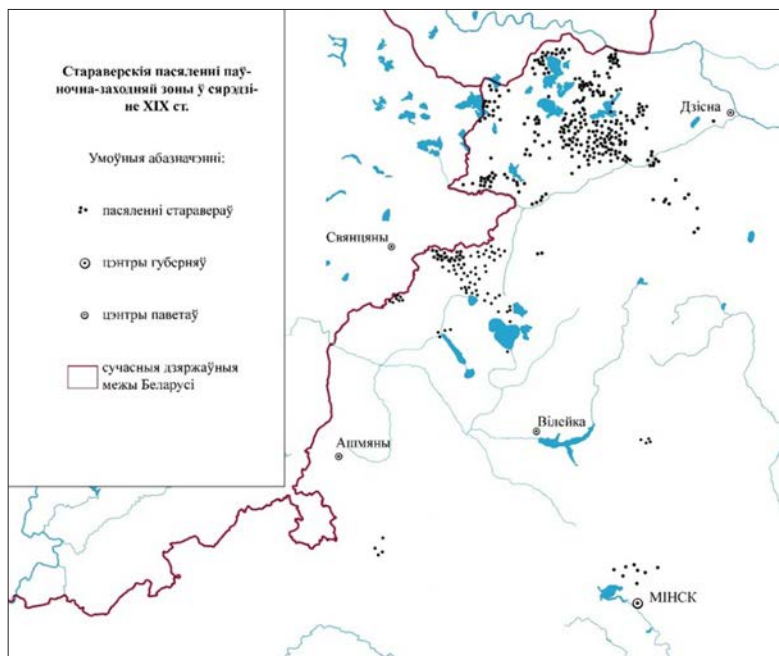
Аўсейчык У.Я. (з. Наваполацк)

СПЕЦЫФІКА РАССЯЛЕННЯ І КОЛЬКАСНЫ СКЛАД СТАРАВЕРАЎ У ПАЎНОЧНА-ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў СЯРЭДЗІНЕ ХІХ ст.

У сярэдзіне ХІХ ст. на тэрыторыі паўночна-заходняй Беларусі фіксавалася даволі вялікая зона кампактнага пражывання старавераў. У гэты перыяд яны пражывалі на тэрыторыі Ашмянскага, Вілейскага, Дзясенскага паветаў, а таксама беларускіх землях Свянцянскага і Новааляксандраўскага паветаў¹. На іншых тэрыторыях Віленскай (маюцца на ўвазе толькі беларускія землі),

¹ Пасля 1842 г. гэтыя тэрыторыі адміністрацыйна адносяцца да Віленскай і Ковенскай губерняў (да апошняй толькі Новааляксандраўскі павет). У ранейшы перыяд адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел у гэтай частцы Беларусі быў некалькі іншым. Так, сама Віленская губерня да 1840 г. мела назву Літоўска-Віленская. Да 1842 г. Новааляксандраўскі павет (да 1836 г. меў назву Браслаўскі) знаходзіўся ў складзе Віленскай губерні. А ў 1842 г. ён і яшчэ 6 паветаў былі вылучаны з Віленскай губерні і ўтварылі Ковенскую губерню. У гэтым жа годзе да Віленскай губерні былі далучаны са складу Мінскай губерні Вілейскі і Дзясенскі паветы, а з Гродзенскай – Лідскі павет.

Гродзенскай, паўночна-заходняй часткі Мінскай губерняў старавераў амаль не налічвалася. Асноўная маса старавераў рэгіёна належала да беспаспоўскіх кірункаў.

Малюнак 1 – Рассяленне старавераў у паўночна-заходняй частцы Беларусі ў сярэдзіне XIX ст.

Сярод лідараў па колькасці старавераў у гэтым рэгіёне вылучаўся Новааляксандраўскі павет Ковенскай губерні, у які ўваходзіла тэрыторыя сучаснага Браслаўскага раёна. Так, у 1848 г. у павеце пражывала 9389 старавераў, у 1851 г. – 10 251. Аднак пачынаючы з 1852 г. назіраецца некаторае памяншэнне іх колькасці. У 1852 г. у Новааляксандраўскім павеце зафіксавана 9170 старавераў, у 1853 г. – 7123, у 1854 г. – 6148 [2, с. 502]. Але ў наступныя гады іх колькасць ізноў пачынае расці. У 1863 г. у павеце ўжо налічвалася 8265 чалавек, а ў 1873 – 11 119 [9, с. 82–84; 11, с. 142]. Як вынікае з аналізу дэмаграфічных паказчыкаў, каля трэці стараверскага насельніцтва павета фіксавалася на сучасных беларускіх землях [1, с. 61].

Стараверы даволі кампактна прыжывалі ва ўсіх воласцях беларускай часткі Новааляксандраўскага павета. Яны жылі ў Браслаўскай, Відзаўскай, Дрысвяцкай, Краснагорскай, Опсаўскай і Слабадскай воласцях. У сярэдзіне XIX ст. у рэгіёне налічвалася звыш 150 населеных пунктаў, дзе фіксаваліся

стараверы. На беларускай тэрыторыі павета вылучаліся некалькі кампактных арэалаў пасялення старавераў. Адзін з самых вялікіх па колькасці населеных пунктаў размяшчаўся на самай поўначы сучаснага Браслаўскага раёна ў ваколіцах воз. Снуды. Па колькасці старавераў тут вылучаліся в. Булавішкі, Баруны, Ванাগішкі, Прохараўка, Лаўнікі, Шашкішкі, Краснагорка. Другі арэал размяшчаўся на самым усходзе Новааляксандраўскага павета. Яго цэнтрам была в. Кірыліна. У яго ўваходзілі таксама в. Чэрнева, Лугі, Баранаўшчына, Канавалаўшчына, Радзіеўшчына, Оплеса, Пустошкі. Трэці арэал размяшчаўся на самым захадзе сучаснага Браслаўскага раёна ў ваколіцах воз. Дрысвяты. Па колькасці старавераў у гэтым рэгіёне вылучаліся в. Пашавічы і Станкавічы. Цэнтрам чацвёртага арэала быў г. Відзы, дзе на працягу ўсяго перыяду пражывала значная колькасць старавераў. Акрамя Відзаў па колькасці старавераў у гэтым рэгіёне вылучаліся в. Фурманішкі, Ліпалаты, Стунжышкі, Відзы-Альбрэхты, Сцегішкі, Рэпішкі, Лайбуны [3, с. 19–23]. Крыніцы 1850-х гг. не паведамляюць аб дзеючых стараверскіх храмах на беларускіх землях Новааляксандраўскага павета [2, с. 531]. Але ўжо ў 1860-я гг. на гэтай тэрыторыі зафіксаваны дзве стараверскія малельні ў г. Відзы і в. Кірыліна (пазначаны як пабудаваныя ў 1864 г.) [5, с. 389].

Як вынікае са статыстычных даных, сярод беларускіх паветаў (гэта значыць тэрыторыя якіх у сучасны перыяд уваходзіць у склад Беларусі) Віленскай губерні стараверы пражывалі ў Дзісенскім, Свянцянскім, Вілейскім і Ашмянскім. У Лідскім павеце яны амаль не фіксаваліся. На поўдзень ад гэтых паветаў (на тэрыторыі Гродзенскай губерні, Мінскага і Навагрудскага паветаў Мінскай губерні) іх амаль не налічвалася. Асноўная маса старавераў беларускай часткі Віленскай губерні фіксавалася ў Дзісенскім і Свянцянскім паветах. Пэўная іх колькасць налічвалася таксама ў Вілейскім і Ашмянскім паветах (табл.).

Табліца – Дынаміка колькасці стараверскага насельніцтва ў беларускіх паветах Віленскай губерні (1843–1873)

Год	Колькасць старавераў у паветах Віленскай губерні (чал.)				
	Дзісенскі	Свянцянскі	Вілейскі	Ашмянскі	Лідскі
1843	3 884	4 911	392	191	–
1868	3 921	4 731	483	463	14
1873	4 264	5 045	540	570	–

Табліца складзена аўтарам наводле: [6, с. 170–171; 7, с. V; 8, с. VII].

Дзісенскі павет адносіўся да лідараў па колькасці старавераў у паўночна-заходняй частцы Беларусі. Так, у 1839 г. тут налічвалася 2669 старавераў [4, арк. 38]. А ўжо на 1843 г. афіцыйныя даныя прадстаўляюць іх колькасць у 3884 чалавекі [6, с. 170–171]. Як сведчаць крыніцы, да канца 1860-х гг. іх колькасць у павеце заставалася амаль такой жа (гл. табл.).

У сярэдзіне XIX ст. стараверы пражывалі на значнай тэрыторыі Дзісенскага павета (за выключэннем усходняй і паўднёвай яго частак). На 1839 г. яны пражывалі ў больш як 150 населеных пунктах павета. А ў 1860-х гг. колькасць такіх пасяленняў была ўжо больш за 200. Стараверы насялялі тэрыторыю павета на поўнач ад р. Дзісна, якая працякае праз увесь павет. На поўдзень ад ракі іх амаль не налічвалася (за выключэннем пасяленняў у ваколіцах в. Залессе і Ластавічы на тэрыторыі сучаснага Глыбоцкага раёна). Асабліва вялікая колькасць населеных пунктаў, дзе пражывалі стараверы, была сканцэнтравана ў паўночна-заходняй частцы павета (у сучасны перыяд гэта тэрыторыя Міёрскага і Шаркаўшчынскага раёнаў). Разам з пасяленнямі ўсходняй часткі Новаалейксандраўскага павета яны ўтваралі самы вялікі арэал у паўночна-заходнім рэгіёне. Сярод важнейшых цэнтраў стараверства (па колькасці прыхільнікаў старога абраду) вылучаліся в. Кублішчына, Буюшчына, Зачарэўе, Ніўнікі, Варонка, Мацешы, Грыгараўшчына, Петкуны. У 1860-я гг. значная колькасць старавераў налічвалася таксама ў г. Друя, в. Яўцерышкі, Германавічы, Залессе і Ластавічы [4, арк. 35–38; 13, арк. 454–600]. Як сведчаць крыніцы, у сярэдзіне XIX ст. у Дзісенскім павеце дзейнічала толькі адна стараверская малельня ў в. Кублішчына. Праўда, на пэўны час яна была закрыта («запаячана»), але ўжо ў 1863 г. улады дазволілі яе адкрыць [4, арк. 33 аб.; 15, с. 599].

У сярэдзіне XIX ст. значная колькасць старавераў пражывала ў Свянцянскім павеце. Неабходна адзначыць, што каля паловы тэрыторыі павета ў наш час адносіцца да Літвы. У гэты перыяд на беларускіх землях Свянцянскага павета існаваў вялікі арэал пасяленняў, дзе пражывалі стараверы. Ён займаў заходнюю частку сучаснага Пастаўскага раёна і самыя паўночныя землі Мядзельскага раёна. Арэал ахопліваў тэрыторыі ад в. Лынтупы да Пастаў на ўсходзе і да воз. Нарач на поўдні. Паўночная частка арэала пераходзіла на сучасныя літоўскія землі. Найбольш значымі па колькасці старавераў у гэтым арэале былі в. Апідамы, Кукляны, Вейсішкі, Жвойрышкі, Паташня, Беянішкі. На беларускіх землях Свянцянскага павета існавалі яшчэ два невялікія арэалы рассялення старавераў. Адзін з іх ахопліваў рэгіён у ваколіцах в. Стрыпішкі, Ляшчынава, Грэчанішкі, Зароўе і іншых (знаходзіўся на самай поўначы Астравецкага раёна Гродзенскай вобласці) і пераходзіў на сучасныя літоўскія землі. Цэнтрам яшчэ аднаго быў пас. Свір (у сучасны перыяд пасёлак у Мядзельскім раёне Мінскай вобласці) [14, арк. 347, 356–358, 374–375, 430–450]. У сярэдзіне 1860-х гг. у беларускай частцы павета дзейнічалі толькі 2 малельні – у в. Апідамы і Кукляны (сучасны Пастаўскі раён) [5, с. 385].

Вілейскі павет не вылучаўся вялікай колькасцю старавераў. На 1839 г. у ім пражывала толькі 316 старавераў. У гэты перыяд яны фіксаваліся ў 13 населеных пунктах у паўночнай і паўднёвай частках павета (у першым і трэцім яго станах) [4, арк. 9, 51]. На працягу 1840–1860-х гг. колькасць стараверскага насельніцтва ў павеце некалькі вырасла (гл. табл.). Ашмянскі павет такса-

ма не адносіўся да ліку густа заселеных стараверамі (гл. табл.). Па даных на 1860-я гг. адзіны невялікі арэал рассялення старавераў лакалізаваўся на памежжы Трабскай і Гальшанскай воласцей (у сучасны перыяд памежжа Валожынскага, Ашмянскага і Іўеўскага раёнаў). Цэнтрам гэтага арэала была в. Масцішча [14, арк. 230, 232, 537, 541].

Асноўная маса старавераў у паўночна-заходняй частцы Беларусі пражывала ў сельскай мясцовасці. Сярод гарадскіх цэнтраў вылучаліся толькі г. Відзы ў Новааляксандраўскім павеце і г. Друя ў Дзісенскім павеце. Так, у Відзах у 1869 г. пражываў 361 старавер, у 1879 г. – 487. А ў Друі ў 1868 г. налічвалася 85 старавераў, у 1872 г. – 107 [10, с. 145; 12, с. 310]. У г. Дзісне, Ашмянах і Вілейцы ў сярэдзіне XIX ст. старавераў амаль не фіксавалася.

Такім чынам, на аснове аналізу крыніц прыходзім да наступных высноў. У сярэдзіне XIX ст. значная колькасць старавераў была засяроджана ў паўночна-заходняй частцы Беларусі. Яны пражывалі на тэрыторыі Новааляксандраўскага, Дзісенскага, Свянцянскага, Ашмянскага і Вілейскага паветаў. Асноўную масу стараверскіх пасяленняў гэтага рэгіёна ўтвараў вялікі арэал у межах Дзісенскага і Новааляксандраўскага паветаў (сучасныя тэрыторыі Браслаўскага, Міёрскага і Шаркаўшчынскага раёнаў). Яшчэ адзін значны арэал распаўсюджання стараверскага насельніцтва лакалізаваўся ў межах Свянцянскага павета (сучасная тэрыторыя Пастаўскага раёна). Невялікія арэалы фіксаваліся таксама на тэрыторыі Свянцянскага, Ашмянскага і Вілейскага паветаў. Таксама неабходна адзначыць, што некаторыя з арэалаў выходзілі за беларускія землі і мелі працяг на сучасных тэрыторыях Літвы і Латвіі. У гэты перыяд у рэгіёне налічвалася каля 10 тыс. стараверскага насельніцтва.

ЛІТАРАТУРА

1. **Аўсейчык, У. Я.** Рассяленне і дэмаграфічная характарыстыка старавераў паўночна-заходняй Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / У. Я. Аўсейчык // *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1, Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія.* – 2021. – Т. 13, № 1. – С. 57–67.

2. **Афанасьев, Д. Ф.** Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба / Д. Ф. Афанасьев. – Санкт-Петербург : Тип. товарищества «Общественная польза», 1861. – Т. 11 : Ковенская губерния. – VII, X, 746 с.

3. **Корецкий, П. И.** О раскольниках в Ковенской губернии / П. И. Корецкий // *Памятная книжка Ковенской губернии на 1863 год.* – Ковно, 1863. – Отд. II. – С. 1–46.

4. **Нацыянальны** гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 701.

5. **Памятная** книжка Виленского генерал-губернаторства на 1868 г. / ред. А. М. Сементовский. – Санкт-Петербург : Тип. К. Вульфа. – [4], II, 499 с., 12 л.

6. **Памятная** книжка Виленской губернии на 1845 год. – Вильна : Тип. А. Дворца, 1845. – 285, 64, 4 с.

7. **Памятная** книжка Виленской губернии на 1870 год. – Вильна : Тип. губ. правл., 1870. – VIII, 253, XXXVI с.

8. **Памятная** книжка Виленской губернии на 1875 год. – Вильна : Печ. А. Г. Сыркина, 1875. – VIII, 244, LXVI с.

9. **Памятная** книжка Ковенской губернии на 1864 год. – Ковно : Тип. Ш. Соколовского, 1864. – Ч. 2. – 140 с.

10. **Памятная** книжка Ковенской губернии на 1871 год. – Ковно : Тип. губ. правл., 1870. – 188 с.

11. **Памятная** книжка Ковенской губернии на 1875 год. – Ковно : Тип. губ. правл., 1874. – 244 с.

12. **Памятная** книжка Ковенской губернии на 1881 год. – Ковно : Тип. губ. правл., 1880. – 379 с., 1 л.

13. **Сведения** о населенных местах Виленской губернии, собранные губернским статистическим комитетом МВД по предписанию Министра внутренних дел от 9 апреля 1859 г., для подготовки издания Полного списка населенных мест Российской Империи [Электронный ресурс]. – 1866. – (Место хранения оригинала: РГИА. Ф. 1290. Оп. 4. Д. 100). – Режим доступа: <https://www.prilib.ru/item/466667>.

14. **Сведения** о населенных местах Виленской губернии, собранные губернским статистическим комитетом МВД по предписанию Министра внутренних дел от 9 апреля 1859 г., для подготовки издания Полного списка населенных мест Российской Империи [Электронный ресурс]. – 1866. – (Место хранения оригинала: РГИА. Ф. 1290. Оп. 4. Д. 101). – Режим доступа: <https://www.prilib.ru/item/466668>.

15. **Собрание** постановлений по части раскола. – 2-е изд., испр. и доп. – Санкт-Петербург : Тип. М-ва внутр. дел, 1875. – [4], 694, 65 с.

Баранова А.С. (г. Минск)

ВИТЕБСКАЯ ГИМНАЗИЯ В ВОСПОМИНАНИЯХ Н.О. ЛОССКОГО

Николай Онуфриевич Лосский (6 декабря 1870 г. – 24 января 1965 г.) – русский философ, представитель русского идеализма, интуитивистской эпистемологии, персонализма, либертарианства, этики и аксиологии (теории ценностей). Он дал своей философской системе название интуитивного персонализма [2]. Будущий философ учился в Витебской гимназии и оставил о ней воспоминания, из которых мы узнаем, какой была гимназия, о ее материальном положении, нравах, атмосфере, которая царил в гимназии, об учениках и преподавателях. Также мы узнаем о том, что мать подготовила его в 1-й класс Витебской классической гимназии и выхлопотала принятие его в конвикт (общежитие), содержащийся за счет графов Шадурского и Закржевского. В 1881 г. Лосский успешно сдал экзамены и был принят в закрытый пансион (конвикт), который помещался в трехэтажном здании рядом с гимназией. В нем содержалось до 40 воспитанников. На верхнем этаже были спальни, а в среднем – две «занятные» комнаты для старших и младших учеников, где готовили уроки и проводили весь день, кроме часов игр